

AMIR TEMUR GEOSIYOSATIDA YEVROPA MAMLAKATLARI BILAN SAVDO-SOTIQ MUNOSABATLARI

Qurbonov O'ktam Rajabovich -

BuxDU Tarix va yuridik fakulteti katta o'qituvchi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada O'zbek davlatchiligida o'chmas iz qoldirga buyuk Sohibqiron Amir Temurning davlat siyosatida g'arb mamlakatlari bilan olib borgan diplomatik aloqalarining asosiy yo'nalishlari va tamoyillari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: geosiyosat, Yevropa, diplomatik aloqalar, karvon yo'llari, savdo-sotiq, yozishmalar.

АННОТАЦИЯ

В данной статье раскрыты основные направления и принципы дипломатических отношений со странами Запада великого Мастера Амира Темура, оставившего неизгладимый след в узбекской государственности.

Ключевые слова: геополитика, Европа, дипломатические отношения, караванные пути, торговля, переписка.

ANNOTATION

In this article, the main directions and principles of diplomatic relations with Western countries of the great Master Amir Temur, who left an indelible mark on Uzbek statehood, have been revealed.

Key words: geopolitics, Europe, diplomatic relations, caravan routes, trade, correspondence.

KIRISH

Geosiyosat (yunoncha geo-yer, politika-hudud yoki davlat boshqarish san'ati), siyosiy atama bo'lib, davlatning tashqi siyosati, milliy manfaatlari va maqsadlarining geosiyosiy omillarga qarab belgilanishini o'zida ifodalaydigan tushunchadir.

Ichki siyosat kabi geosiyosat ham mamlakatning rivojlanishiga yo'naltirilgan bo'ladi. Har bir davlatning geosiyosatdan ko'zlagan asosiy maqsadi mamlakatning ichki va tashqi imkoniyatlarini kengaytirish va mustahkamlashdan iboratdir. Mamlakatning o'z geografik hududidan tashqarida bo'lgan milliy (strategik) manfaatlarini qondirishga intilishi barcha davlatlarga xos umumiy hodisa hisoblanadi. Geosiyosatning zarurligini har bir davlatning ehtiyojlari taqozo etadi. Ehtiyojlar avvalo har bir mamlakatning milliy manfaatlaridan kelib chiqadi. Davlatlarning milliy manfaatlari ularning geosiyosati orqali moddiy kuchga aylanib, xalqaro maydonda ularning u yoki bu darajada faoliyat ko'rsatishini belgilab beradi.

Ma'lumki, har bir davlatning uzoq va yaqin kelajakda amalga oshirilishi zarur bo'lgan asosiy maqsad va vazifalari uning geostrategiyasida namoyon bo'ladi. Buyuk sarkarda Amir Temur geostrategiyasida davlatlar aro aloqalar ayniqsa, savdo aloqalarini rivojlantirish orqali mintaqa

xalqlarining mushtarak manfaatlariga xizmat qiladigan yagona iqtisodiy makon yaratish, xalqaro iqtisodiy tartibotni adolatli shakllantirish muhim o'rin egallagan deb aytish mumkin.

ASOSIY QISM

Amir Temur davrida mamlakat G'arb va Sharq mintaqalarida o'zining geosiyosiy manfaatlarini taminlashga qodir bo'lgan davlatga aylangan yoki xalqaro geosiyosiy kuchlarning yirik markaziga aylangan. Sohibqiron tomonidan 27 mamlakatni o'z nazorati ostiga olganligi xalqaro savdo aloqalarini har tomonlama rivojlanishiga zamin yaratdi.

Bizning fikrimizcha, Amir Temurning harbiy yurishlari bilan bo'g'liq faoliyati teranroq talqin etilib, unga baho beriladigan bo'lsa, shuni aytish mumkinki, u o'rta asrlar sharoitida xalqlarning irqi, millati, dini va kelib chiqishidan qat'iy nazar bir butun hududda ya'ni "yagona iqtisodiy makon"da yashashlari mumkinligi to'g'risidagi g'oyani ilk tashabbuskori bo'lgan. U mamlakatning taraqqiy etishi uchun savdoning foydali ekanligini yaxshi anglagan. Shu bois ham savdo-sotiqqa, ayniqsa xorijiy mamlakatlar bilan olib boriladigan savdo-sotiqqa mamlakat geosiyosatining asosiy yo'nalishi sifatida qaragan.

Mamlakatlarning geosiyosiy omillari Amir Temur geosiyosatida markaziy o'rin egallagan. Buyuk sarkarda davlatlarning geosiyosiy omillarini inobatga olgan holda ular bilan savdo aloqalarini o'rnatishga harakat qilgan. "Temur tuzuklari"da bu haqida quyidagilarni o'qiyamiz: "Har bir mamlakatga va diyorga savdogarlar va karvonboshilar tayinlanadiki, qayerga borishmasin, Xitoy, Xo'tan, Chinumochin, Hindiston, arab mamlakatlari, Misr, Shom, Rum, Jazoir, Farangiston, u yerlarning nafis matolari va munosib tuhfaridan keltirishsin. O'sha mamlakatlarda yashovchi kishilarning hol-ahvoli, turish-turmushlari haqida menga xabar olib kelsinlar. Har bir mamlakat hukmdorining o'z raiyatiga qanday muomilayu munosabatda ekanligini aniqlasinlar"[1,67]. U savdo-sotiqning rivoji raiyatning faravonligi va mamlakatning obodligiga xizmat qilishini takidlardi hammavaqt. Shuning uchun ham uning geosiyosatida savdo karvoni yo'llari ustidan nazorat o'rnatish va savdogarlar hech qanday to'siqlarsiz harakat qiladigan yangi yo'llarni ochish eng asosiy maqsad qilib belgilangan.

Sohibqiron tomonidan olib borilgan harbiy yurishlar savdoning keng quloqchilik yoyishiga, uning umumsayyoraviy miqyosda shakllanib borishiga qulay shart-sharoit yaratish maqsadini ko'zlagan desak xato qilmaymiz. Chunki harbiy yurishlar olib borilgan mamlakatlarda ro'y bergan o'zaro urushlar, feodal tarqoqlik, bosh-boshdoqlik Amir Temur davlati geosiyosiy manfaatlariga g'ov bo'layotgan, shuningdek, savdo aloqalarining rivojlanishiga, uzoq va yaqin sharq xalqlari mamlakatlarning bir birlari bilan yaqinlashishiga to'sqinlik qilayotgan edi.

Amir Temur geostrategik maqsadlarga savdo karvon yo'llarining xafvsizligini ta'minlamasdan turib erishish mumkin emasligini yaxshi tushunardi. Shu sababli bu masalaga jiddiy e'tibor qaratgan. Bu haqda Sohibqiron bilan qizg'in suxbatlari ta'sirida qimmatli memuar xotiralar yozib qoldirgan Sultoniyaning nasroniy yepiskopi shunday deb yozadi: "Saltanati poyonsiz: tasarrufidagi hududning bir uchidan ikkinchi uchiga borish uchun sayyoh bir yil yurishi lozim bo'ladi. Mana shu masofalarda xafvsizlik to'lliq ta'minlangan. Oddiy yo'lovchilardan tortib savdo karvonlarigacha shu yo'llar bo'ylab erkin harkat qilishadi. Mobodo biror-bir hududda qaroqchilar bosqini yoki talonchilik sodir bo'lsa, Amir Temur birinchi galda o'sha hududning mahalliy hokimlarini qatl ettiradi. Chunki Temurbekning fikricha, toki mahalliy hukmdor qaroqchilar bilan til biriktirmasa, vazifasini vijdonan, halol ado etsa- hech qanday to'da katta yo'llarda qaroqchilik qilishga jur'at etmaydi.[2,15]

Amir Temur geosiyosatida Yevropa omili juda muhim ahamiyat kasb etgan. Maskur yo'nalishda Yevropa mamlakatlari bilan o'zaro manfaatli va ikki tomon uchun foydali savdo aloqalari maqsadini ko'zlab, Yevropa va Osiyoni bog'lashga xizmat qiladigan ulkan ishlarni amalga oshirgan. Dastlab, shu yo'nalishdagi geostrategik maqsadni ko'zlab Oltin O'rdaga zarba berib, 1395-yilda uni tor-mor qildi

va poytaxti Saroy Berka orqali o'tadigan karvon yo'lini Movarounnahr shaharlari: O'tror, Toshkent, Samarqand, va Buxoro orqali Balx, Hirot va Sultoniya tomon burib yuboradi.

Amir Temurning Yevropa davlatlari bilan olib borgan diplomatik aloqalari va elchilik qatnovi uning g'arbiga - Turkiya ustiga yurish munosabati bilan boshlanib, ulardan asosan Boyazidga qarshi birgalikda kurashish rejalari ko'zda tutiladi. Shuningdek, uning geosiyosatida Boyazid ustidan g'alaba qozonish unga Usmonli davlati qo'lida bo'lgan Egey v Qora dengizlarni tutashtiruvchi bo'g'ozlar orqali Yevropa davlatlari bilan savdo munosabatlarini rivojlantirish uchun ham muhim edi. Tarixiy manbalarda yozilishicha, Amir Temurning Boyazid Yeldirim ustidan qozonilgan g'alabasiga guvoh bo'lgan xorijlik diplomatlar orasida Kastiliya va Lion qiroli Enrike III tomonidan Amir Temur huzuriga yuborilgan elchilar Payo de Sato Mayor va Ernan Sanches de Palasuelos ham bor bo'lgan. Jangdan so'ng Amir Temur elchilarni qabul qiladi, ulardan Kastiliya va Lion qirolining ahvoli haqida surishtiradi. Elchilar Enrike III ning mol-mulki va kuch qudratini ko'klarga ko'tarishgan va uning Amir Temur bilan do'stona aloqalar o'rnatish niyyatida ekanligini ma'lum qilishgan. Elchilarning vataniga qaytish payti kelganda esa, Sohibqiron ikki davlat o'rtasidagi aloqalarni yanada mustahkamlash maqsadida ular bilan birga o'zining qobiliyatli beklaridan bo'lgan Muhammad Keshiyini ham maktub va sovg'alar bilan Kastiliyaga elchi qilib jo'natadi[3,14]. Maktubda u dinidan, e'tiqodidan qat'iy nazar Kastilia qiroli bilan do'stona munosabatlar tarafdori ekanligini bildirgan. Keshiy u yerga eson-omon yetib borib, maktub va sovg'alarni qiroli Enrike III ga topshiradi. U qiroli huzurida katta hurmat bilan kutib olinadi. Musulmon diplomatlar orasida faqat Muhammad Keshiygina Yevropaga borishga muyassar bo'lgan. Bu ham uning Yevropa tillaridan birini bilganidan dalolat beradi.

Enrike III Amir Temur davlati bilan savdo aloqalarini har tomonlama rivojlantirish uchun Samarqandga Rui Gonsales de Klavixoni elchi lavozimiga tayinlaydi. Klavixoni 1404-yilda Samarqandga yetib keladi va u Amir Temur tomonidan iliq qabul qilinganligi tarixdan ma'lum.

Rui Gonsales de Klavixoni kundaliklarini taxlil etish shuni ko'rsatadiki u bu yerga faqat elchilik vazifasini bajarishgina emas, balki Kastilia bilan Amir Temur davlati o'rtasida sado aloqalarini kengaytirish maqsadida, Samarqanddagi mollar narxi, keyinchalik Kastiliadan keltirishi mumkin bo'lgan va mahalliy savdogarlarni qiziqtirgan maxsulot turlarini aniqlashni ham maqsad qilib olgan edi.

Turk qo'shinlari ustidan qozonilgan g'alabalardan so'ng Amir Temurning G'arbiy Yevropa mamlakatlari bilan elchilik, o'zaro savdo-sotiq aloqalari hamda do'stona munosabatlari yanada mustahkamlana bordi. G'arbiy Yevropada Amir Temur haqidagi dastlabki ma'lumotlar Qora dengiz badargohlarida faoliyat ko'rsatgan venetsiyalik va genuyalik savdogarlar orqali yetib borgan. Uning saltanati shuhrati bu mamlakatlarga yetib borishi bilan Frantsiya, Angliya, Genuya, Vizantiya, Ispaniya kabi davlatlarning qirollari Amir Temur bilan siyosiy va iqtisodiy aloqalarni o'rnatishga intilganlar. Amir Temur davlatining tabiiy, iqtisodiy, harbiy, va madaniy salohiyati uni G'arb va Sharqni o'zaro bog'lab turgan makon sifatidagi imkoniyatlari geosiyosiy jihatdan ular uchun ham manfaatli edi.

Sohibqiron Kastiliya qirolligidan tashqari Frantsiya qiroli Karl IV, Angliya qiroli Genrix IV saroylariga o'z elchilarini yuboradi va ispaniyalik, frantsiyalik, angliyalik, rusiyalik va boshqa mamlakatlar elchilarini o'z saltanatida qabul qiladi.

Fransiya bilan savdo-iqtisodiy aloqalarni kuchaytirish masalasiga u mamlakat geosiyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida qaragan. U o'z qo'li bilan yozgan estaliklarida quyidagilarni yozadi:” Sultoniya katolikosi xuzurimga borib, agar faranglar mamlakati bilan savdo aloqalarini yo'lga qoysam, juda katta manfaat ko'rishim mumkinligi haqida maslaxat solgan edi. Shuningdek, u faranglar mamlakatida ko'pgina yaxshi narsalar ishlab chiqarilishini, xususan mo'yna va chinni buyumlari Xitoynikidan a'lo ekanini so'zlab bergan edi.”[2,528] Estaliklarida u shuningdek, farang tilini biladigan odamlar bo'lgani bois, unig nomidan faranglar mamlakati qiroliga noma yozib berishlarini so'rganini va maktubni Sultoniya katolikosi(Jan)ga berib, shaxsan qirolning o'ziga topshirishini tayinlaganini

ta'kidlaydi. Yepiskob Jan qirol Karl VI huzurida o'zini Amir Temurning elchisi sifatida tanishtiradi va uning maktubini qirolga topshiradi.

Buyuk ajdodimizning Frantsiya qiroli Karl IV ga e'zgan xatidagi quyidagi fikri diqqatga sazovordir: "Siz o'z savdogarlaringizni mening mening saltanatimga yuboring. Biz ularni iliq qarshi olib izzat-ikrom ko'rsatamiz. Biz ham o'z savdogarlarimizni sizning yurtigingizga yo'llaymiz. Siz ham ularga hurmat ko'rsating. Ularga ortiqcha tazyiqlar o'tkazilishiga yo'l qo'ymang. Sizga bundan bo'lak talabimiz yo'q. Zero, dunyo savdo ahli ila obod bo'lajak." [4,53]. Shu bilan bir qatorda Jan Karl VI va Fransiyaning beshta- Berri, Burgundiya, Orlean, Burbon va Bretaniya gersoglari hamda ko'plab boshqa yuqori mansabli shaxslar huzurida nutq so'zlab, uning elchiligini nasroniy davlatga ikki qulay imkoniyat yaratishini ta'kidlaydi: birinchidan, bu elchilik ikala din vakillariga ham o'zaro erkin savdo qilish imkkoniyatini bersa; ikkinchidan, agar qirol va gersoglar rozi bo'lishsa bu qulayliklarni shartnoma yoki axdlashuv shaklida rasmiylashtirish mumkin bo'ladi.[5,14] Ko'rinib turibdiki, Buyuk sarkarda jahondagi barcha mamlakatlar bir-birlari bilan o'zaro manfaatli barqaror iqtisodiy munosabatlarga huquqiy tus berish orqali yashashgina rivojlanishning yuqori darajasiga erishishini anglab yetgan edi

Oradan bir necha kun o'tgach, Karl VI Sultoniya yepiskobining qo'liga Amir Temur uchun mo'ljallangan javob maktubini topshiradi. Ushbu maktubda qirol irqiy va diniy farqlar mamlakatlar o'rtasidagi savdo-sotiqni yo'lga qo'yishga to'siq bo'lmasligini bildirib uning o'zi Fransiyaga keladigan tijoratchilarni o'z panohiga olishini hamda Amir Temurdan sharqqa tijorat ishlari bilan boradigan o'z fuqarolariga nisbatan xuddi shunday yo'l tutishini iltimos qilgan edi.[6,214]

Fransiya qiroli Karl VI nomiga yozilgan shunday mazmundagi maktub Sohibqiron tomonidan Anglia qiroli Genrix IV nomiga ham yo'llanadi. G'arbiy Yevropa mamlakatlari bilan Amir Temur davlatining olib borgan diplomatik va savdo aloqalari asosan Mironshoh tasarrufidagi o'lkalar orqali amalga oshgan. Bu o'lkalarning G'arbiy chegaralari O'rta yer dengizi mamlakatlari bilan tutashgan edi. Amir Temur va uning o'g'li Mironshoxning Angliya qiroli Genrix IV bilan savdo iqtisodiy aloqalarini yo'lga qo'yish bilan bog'liq yozishmalari hozirgi kunga qadar saqlanib qolingan. Qirol Genrix IV yuborgan ikkita xat bizgacha yetib kelgan. Ulardan biri Mironshohga va ikkinchisi Amir Temur nomiga yuborilgan. Bu maktublarning ikkalasi ham Angliya arxivida saqlanmoqda.

Mironshohga yuborilgan maktubda qirol ikki davlat o'rtasida savdo aloqalarini xar tomonlama kengaytirish lozimligini aloxida ta'kidlab o'tadi. Manbaalarda aytilishicha Genrix IV nig Amir Temurga yuborgan maktubi ham Jan (Ioann) orqali yetkazilgan. Maktubda Angliya qiroli Amir Temurni turk sultoni Boyazid Yildirim ustidan qozonilgan buyuk g'alaba bilan tabriklab, ikki davlat o'rtasida savdo aloqalarini yo'lga qoyishdan manfaatdor ekanligini ta'kidlab o'tgan: "Sizning ijozatingiz va marhamatingiz ila bundan keyin bizning savdogarlarimiz hududingizga mollarini olib borishlari va aksincha sizning savdogarlaringiz bizning hududda bizning marhamatimiz ila erkin savdo qilishlari mumkin." [7,19]. Ingliz qirolining Amir Temurga yuborgan maktubi Fransuz qiroli Karl VI ning maktubiga mazmunan bir-biriga o'xshash. Bundan shunday xulosa chiqarish mumkinki ikala maktubning ham muallifi Jon(Ioann) bo'lgan.

Bu davrda Mironshoh Yevropa davlatlari bilan o'zaro savdo aloqalarini yuksaltirish maqsadida xristian ruhoniylariga xayroxohlik bildirib, savdogarlarning xavfsizligini ta'minlash borasida chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Shu sababli g'arbda Mironshoh tez orada "Katolik dinining homiysi" sifatida shuhrat qozonadi. Ulug' Sohibqiron bir tomondan, - Xitoy, Hindiston, yana bir tomondan Frantsiya, Angliya, Ispaniya, Italiya, Misr va boshqa davlatlar bilan aloqalar o'rnatgan hamda shu munosabatlarni mustahkamlashga uringan.

Samarqand Temur davrida butun Osiyo savdosining mol ombori vazifasini o'tay boshladi. Bu yerga Hindistondan juda ko'p attorlik va bo'yoq mollari karvonlari, Xitoydan esa ipak gazlamalar, chinni kosalar, qadahlar, qimmatbaho toshlar kelib turardi. Mamlakatning shimol tomonidan noyyob po'stinlar

kelar edi. Ushbu turli iqlimning mollari Samarqand bozorlarida Osiëning katta shaharlariga toy-toy boylanib va Buyuk ipak yo'li orqali Yevropaga jo'natilar edi. Savdogarlar bir yo'l bilan Xorazm, Astrobod, Nijniy-Novgorod, Moskva orqali Genza ko'liga borar edi. Ikkinchi Hirot - Qazvin - Tabriz - Trabzun yo'li bilan genuyaliklarning, venetsiyaliklarning, pizaliklarning savdo kemalariga tushib, Yevropaga yetardi.[8, 55]. Shu tariqa Amir Temur Yevropa va Osiëni bog'lagan hamda bu ikki qit'ani yagona geosiësiy hududga aylantirish uchun ko'plab ishlarni amalga oshirgan.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda Amir Temur geosiyosatida Yevropa mamlakatlari bilan xalqaro elchilik munosabatlari hududiy ekspansiyani ko'zlab emas balki, savdo-iqtisodiy aloqalarni yo'lga qo'yish hamda rivojlantirish maqsadida amalga oshirilgan. Uning tomonidan barpo etilgan mamlakat geosiyosatining asosiy yo'nalishlari o'zida mamlakat milliy manfaatlarini aks etganligi bilan, shuningdek, unda geostrategik maqsadlar o'z ifodasini topganligi bilan ahamiyatlidir. Sohibqiron geosiyosatida savdo karvon yo'llarini rivojlantirish, uning xafvsizligini ta'minlash, Yevropa va Osiyo davlatlarining umumiy manfaatlariga xizmat qiladigan integratsiyalashuv jarayonlarini yanada kuchaytirish orqali Yevrosiyo geoiqtisodiy makonini yaratish g'oyalari asos bo'lib xizmat qildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Темур тузуклари”. - Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-манбаа бирлашмаси, 1991.- Б.67.
2. Marsel Brion. “Menkim sohibqiron -jahongir Temur”. Т.:Sano-standart.2018.-В.15-16.
3. Саидов А. “Амир Темур ва Европа” // Миллий тикланиш. 2010. -№ 14. апрель.
4. Каримов И. Амир Темур хақида сўз. - Т.: Ўзбекистон, 1996.- Б. 110
5. Эрматов Б.Амир Темур Фарбий Европа адіблари нигоҳида. - Т.: Наврўз, 2019. – Б.14.
6. Lyusen Keren.Amir Temur saltanati.-Т.:О'zbekiston.2018.-В.214.
7. Назаров Б, Тошмуродова С.Темурийлар даврида Англия билан ўзаро алоқалар // Современные научные решение актуальных проблем. - Ростов на Дону,2020 – Б. 19.
8. Ҳерман Вамбери. Бухоро ёхуд Мовороуннаҳр тарихи. –Тошкент, 1990. -Б. 92